

La bataille du Matz: de strijd in juni 1918 bij Compiègne

Door Eric R.J. Wils

De grote Duitse voorjaarsoffensieven reikten in juni 1918 tot het kleine dorp Courcelles-Epayelles [1], gelegen op een vlakte tussen de plaatsen Montdidier en Compiègne. Het dorp bestaat uit slechts een paar huizen en een kerk maar een weg rondom het dorp heeft in de Eerste Wereldoorlog geschiedenis gemaakt. Op de Rue d'Enfer werden op 11 juni 1918 drie alom bekende foto's genomen van een Frans bataljon dat dekking zocht in het talud van de weg. Beklemmende en gruwelijke iconen van de strijd in dit gebied, die het hoogtepunt vormde van een op 9 juni 1918 begonnen Duitse aanval richting Compiègne. Mede door de inzet van Franse tanks werd die aanval door de Fransen gepareerd. Waarbij een hoofdrol was weggelegd voor generaal Charles Mangin. De Fransen verwijzen naar de strijd als 'La bataille du Matz', genoemd naar een zijrivier van de rivier de Oise. Tastbare herinneringen aan de gevechten waren hier tot 2004 beperkt, maar dankzij de inzet van de Franse tankspecialist Bruno Jurkiewicz zijn er informatieborden en enkele gedenktekens geplaatst [2]. Tevens is er een route 'Juin 1918 - Mémoire des chars' uitgezet zodat de strijd meer aandacht krijgt.

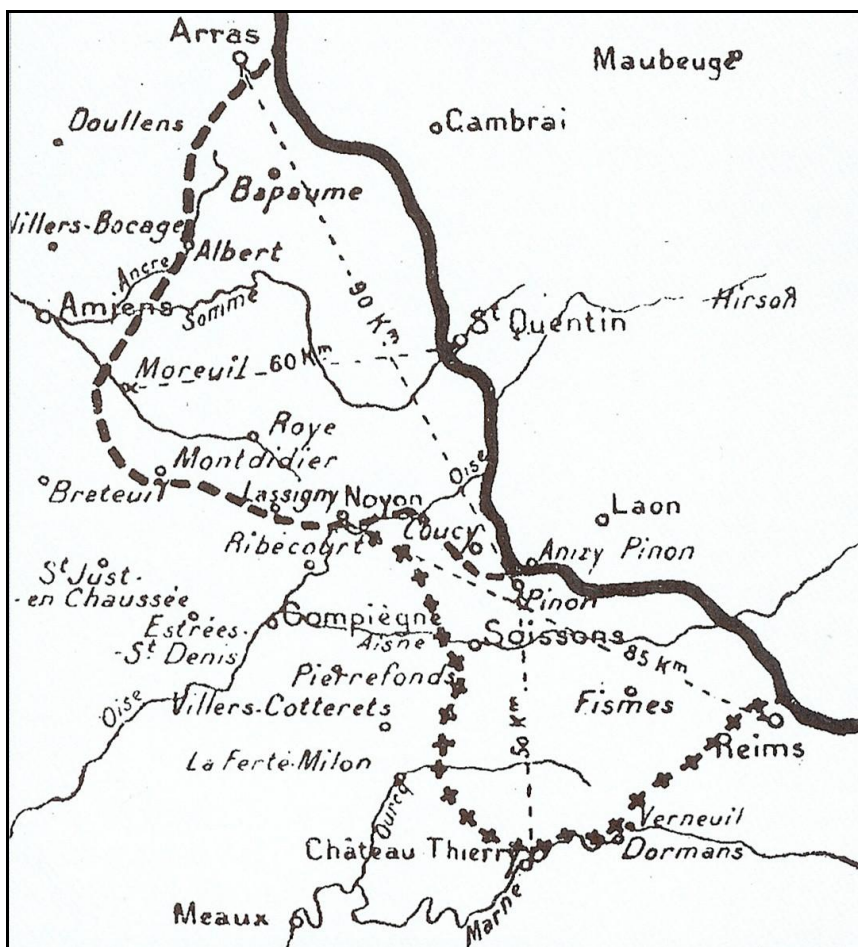
De Rue d'Enfer in het dorp Courcelles, onderdeel van de route 'Juin 1918 - Mémoire des chars'.

De Duitse voorjaarsoffensieven van 1918

Op 21 maart 1918 opende het Duitse leger aan het Westelijk Front een serie offensieven met als doel de oorlog in het westen te gaan winnen voordat de Amerikanen in grote aantallen aan de strijd gingen deelnemen. In het oosten was de strijd in 1917 beslist en Duitsland was nu eindelijk verlost van de tweefrontenoorlog. Ervaren divisies waren vanuit het oosten overgebracht en zorgden ervoor dat de Duitsers qua mankracht de overhand hadden. En de artilleriespecialist, kolonel Georg Bruchmüller, had uitgekiende schema's voor de artilleriebeschietingen opgesteld waarin een cocktail van gewone granaten en gasgranaten werd toegepast. De eerste Duitse aanval was gericht tegen het Britse leger rond Saint-Quentin en de Duitsers rukten zo'n 60 kilometer op door het Sommefront van 1916 richting Amiens. Op 10 kilometer voor de stad viel de zogenoemde *Kaiserschlacht* echter stil. Het was niet gelukt het belangrijke spoorwegknooppunt van Amiens te veroveren, laat staan de kust te bereiken en de Britse en Franse legers van elkaar te scheiden. Het geallieerde front kraakte in al zijn voegen maar bleef aaneengesloten. Britten en Fransen konden elkaar blijven ondersteunen.

De architect van de het Duitse offensief, kwartiermeester-generaal Erich Ludendorff, moest derhalve zijn plannen bijstellen. Op 9 april 1918 volgde de tweede Duitse aanval, bij het noordelijker gelegen Armentières en de rivier de Leie, maar die aanval leverde niet meer op dan een uitstulping in het Britse front.

Op 27 mei 1918 probeerde Ludendorff het opnieuw en wel tegen het Franse leger aan de Chemin des Dames. De streek ten zuiden van de stad Laon werd net als in het voorjaar van 1917 het strijdtoneel. In enkele dagen rukte het Duitse leger zo'n 50 kilometer op naar Château-Thierry aan de Marne. Het was 'sauve qui peut' voor de Fransen en een herhaling van september 1914 dreigde. Maar met de inzet van een paar Amerikaanse divisies kon het Duitse leger weer tot staan worden gebracht. De Amerikaanse 1ste divisie ging zelfs op 28 mei 1918 voor het eerst in de aanval en veroverde het dorp Cantigny bij de plaats Montdidier. Strategisch gezien van geen belang, maar vriend en vijand waren nu op de hoogte dat de Amerikanen daadwerkelijk gingen meevechten.

Kaart van het Westelijk Front tussen Arras en Château-Thierry in 1918, met de Duitse opmars vanaf 21 maart (zwarte lijn) richting Amiens in maart-april (stippellijn) en de Marne in mei-juni (kruisjes).

Het Duitse leger had begin juni 1918 tussen Arras en Reims twee uitstulpingen gecreëerd die enigszins aan een vrouwenborst deed denken, maar Ludendorff wilde hier toch niet zijn hoofd tegenaan vlijen en dus gaf hij generaal Oskar von Hutier bevel de frontlijn te verkorten door met zijn Achttiende Leger tussen Montdidier en Noyon richting Compiègne op te rukken.

Von Hutier was een generaal met grote successen op zijn conto, verkregen in de strijd tegen de Russen, onder meer door de inname in september 1917 van de stad Riga in Letland. Na overkomst naar het westen had zijn Achttiende Leger deelgenomen aan het eerste Duitse voorjaarsoffensief. Van de drie aanvallende legers hadden Von Hutiers troepen de zuidelijke flank voor hun rekening genomen. De infiltratietactiek van zijn *stormtroepen* had zich daarbij in alle duidelijkheid bewezen. Op 9 juni 1918 begon het vierde Duitse voorjaarsoffensief onder de codenaam Gneisenau met als voornaamste doel de ontstane saillantten van de Somme en de Marne samen te voegen. Indien dat lukte zou tevens een goede uitgangspositie verkregen worden voor een, mogelijk verdere, opmars naar Parijs. Dat laatste was Ludendorff oorspronkelijk niet van plan, maar hij veranderde door de wisselende krijgskansen nogal eens van gedachten.

Operatie Gneisenau is de minst bekende van de Duitse aanvallen in 1918 en wordt in de oorlogsliteratuur dan ook weleens samengevoegd met het derde offensief naar de Marne. In de Franse literatuur wordt het treffen 'La bataille du Matz' genoemd, naar de zijrivier van de Oise [3]. Het had ook als de wederopstanding van de Franse generaal Charles Mangin de boeken in kunnen gaan.

Charles Mangin

Generaal Charles Mangin (1866-1925) was een koloniale commandant geweest en bedenker van *la Force noire*, een strijdmacht opgebouwd uit zwarte soldaten uit de Franse, Afrikaanse koloniën. In augustus 1914 voerde hij nog slechts het bevel over een brigade, maar geleidelijk aan werd hij bevorderd tot hogere rangen en bevelhebber van een divisie, vervolgens van een korps en uiteindelijk, in december 1916, van een Leger. In de laatste fase van de strijd bij Verdun, in oktober-november 1916 had hij, samen met zijn commandant generaal Robert Nivelle, de forten van Douaumont en Vaux heroverd. De hierdoor verkregen roem was echter van korte duur en na de mislukking van het Franse offensief aan de Chemin des Dames werd Mangin in mei 1917 op non-actief gesteld.

Nadat Georges Clemenceau in december 1917 premier van Frankrijk was geworden, werd Mangin weer in genade aangenomen. Eerst als korpscommandant om, in juni 1918, het bevel te krijgen over het Franse Tiende Leger. Typeringen als *ijzeroreter* en *houwdegen* schieten feitelijk tekort. De historicus Henk Wesseling omschreef hem als volgt: [4]

'Hij was een echte vechtjas, ongedisciplineerd en gehard in de koloniale oorlogen in Afrika. Mangin was de hardste van alle Franse generaals, een soort George Patton, en had bijnamen als 'de slager' en 'de menseneter'. Hij had een heilig geloof in het offensief. 'Oorlogvoeren is aanvallen' was zijn devies. De verliezen van de troepen die hij commandeerde, waren de hoogste van het leger. Hij gaf niet om mensenlevens, ook niet om zijn eigen leven, want hij was vaak in de voorste linies te zien'.

'Een slager' en 'een menseneter'; maar Frankrijk verkeerde in hoge nood. De Parijse bevolking verliet massaal de stad en ook de regering en het parlement dreigden te vertrekken. Premier Clemenceau, *le tigre*, gaf echter geen krimp. Nooit opgegeven, al valt Parijs, desnoods blijven we strijden vanaf de Pyreneeën of vanuit zee. Maar vrede sluiten met de Duitsers: *jamais!* Vechtjassen zoals Mangin waren derhalve nodig om de Franse zaak te redden.

Generaal Charles Mangin.

De strijd van 9-12 juni 1918

De Duitse aanval op 9 juni 1918 kwam voor de Fransen niet geheel onverwachts. De opbouw van de Duitse artillerie was waargenomen en samengevoegd bij de verkregen informatie van gevangengenomen Duitsers. De Fransen hadden bovendien lessen geleerd van het echec van 27 mei 1918 aan de Chemin des Dames. Het gebied ten noorden van Compiègne werd verdedigd door het Franse Derde Leger van generaal Georges Humbert en deze had de voorgeschreven dienstorder van de Franse opperbevelhebber generaal Philippe Pétain in belangrijke mate toegepast door een verdediging in de diepte te organiseren. De eerste verdedigingslinie werd daarbij dun bezet en een vijandelijke artilleriebarrage op die linie kostte relatief weinig slachtoffers. Echter, met deze tactiek werd die eerste lijn wél simpelweg opgeofferd.

Op 9 juni, kort na middernacht, barstte de Duitse artillerie in alle hevigheid los. Meer dan 750.000 granaten werden afgevuurd op de 30 kilometer lange frontlijn tussen Montdidier en Noyon volgens de schema's van Bruchmüller, die niet voor niets de bijnaam *Durchbruchmüller* had. Rond vier uur begon de aanval van de *Sturm Batallione* volgens het bekende stramien. Sterke Franse verdedigingsposten werden zo veel mogelijk omzeild en de zwakke plekken werden aangevallen door kleine

groepjes elitesoldaten omhangen met zakken vol met handgranaten. Achter de stormtroepen volgden de infanteristen van de tien ingezette divisies van het Duitse Achttiende Leger. Het gehele scala van aanvalswapens werd ingezet: vlammenwerpers, mijnenwerpers en zelfs een paar van de zeldzame A7V tanks. De Duitsers volgden de vallei van de rivier de Matz en rukten op richting de Aronde, een tweede zijrivier van de Oise.

Een groepje Duitse stormtroepers omgord met zakken met handgranaten.

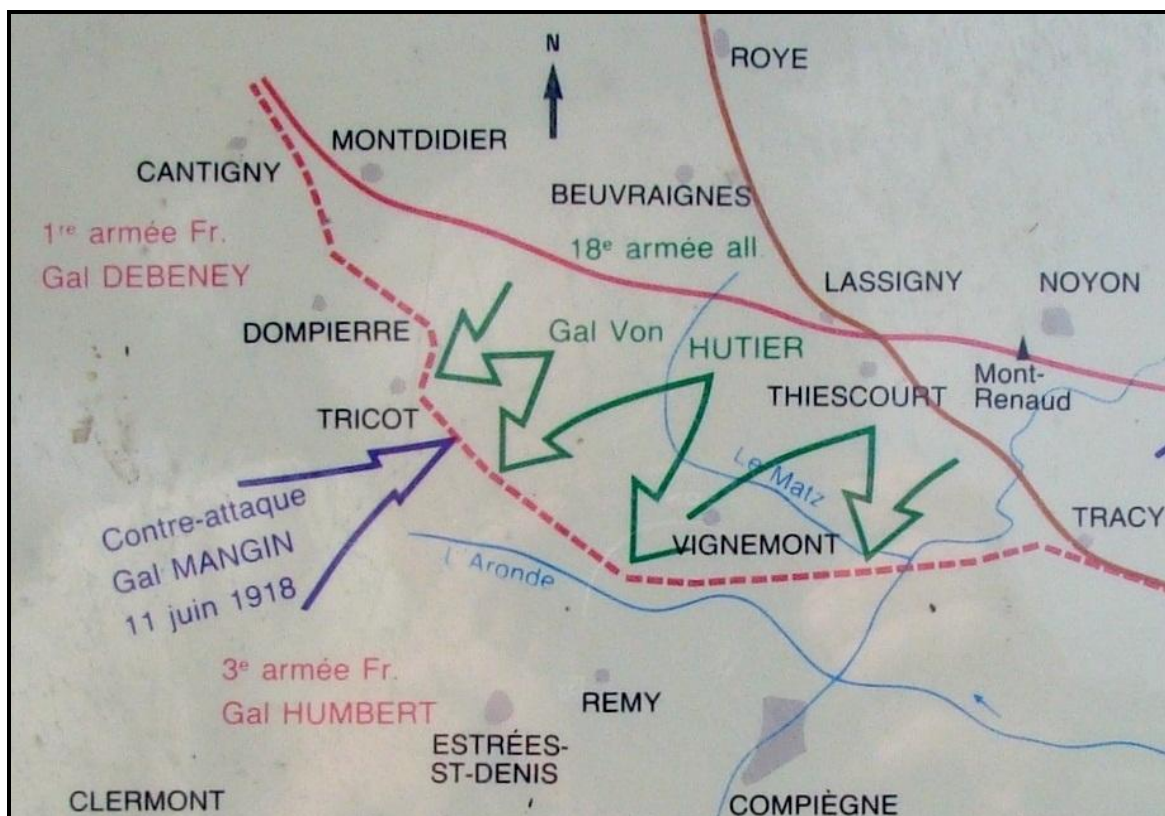
De rivier Matz buigt zuidelijker af naar de Oise en op de tweede dag van de aanval werd de rivier overgestoken. Het Franse midden moest ruim 10 kilometer terrein prijsgeven en vanuit Duits perspectief leek het weer voorspoedig te gaan. De eerste Franse linies waren overlopen en duizenden Franse militairen van Humberts Derde Leger werden gevangengenomen. Compiègne en de weg naar Parijs kwamen in zicht. Maar de Fransen hielden op de flanken redelijk stand en de verdediging stortte niet compleet in zoals in mei, tijdens de Duitse opmars naar de Marne. De Franse artillerie bestookte de Duitse aanvallers waar ze maar kon. De Fransen trokken bovendien hun artillerie niet terug maar bleven tot op het laatste moment vuren. Dan werden de kanonnen onklaar gemaakt en achtergelaten. Kanonnen konden vervangen worden, maar Franse mannen werden in het vierde oorlogsjaar schaars. Op 10 juni vond er topeverleg plaats tussen generaal Ferdinand Foch in zijn functie als geallieerde opperbevelhebber en generaal Émile Fayolle, de commandant van het Franse reserveleger. Foch verschilde diepgaand van mening met Pétain hoe deze crisis opgelost moest worden. Pétain meende dat het Duitse offensief richting

Compiègne beperkt was en wilde zo veel mogelijk troepen achter de hand houden om Parijs te kunnen beschermen mocht Ludendorff besluiten die richting uit te gaan. Foch wilde aanvallen waar en wanneer het maar kon. Fayolle zat tussen deze twee vuren in en kreeg van beiden dan ook dikwijls tegengestelde orders hoe met de reserves om te gaan.

Tijdens het overleg op 10 juni werd toch besloten tot een Franse tegenaanval waarbij van de beschikbare reserves vier divisies werden samengevoegd tot het Tiende Leger. Mangin werd uitgekozen om dat aan te voeren. Toen hem gevraagd werd wanneer hij ging aanvallen antwoordde hij, naar verwachting, *demain*. Mangin ontvouwde ook zijn tactiek om aan te vallen zonder een uitgebreid voorafgaand artilleriebombardement. Het moest een verrassingsaanval worden waarbij tanks en artillerie de aanvallende troepen waar mogelijk, moesten ondersteunen.

Voor het Franse tegenoffensief op 11 juni had Mangin, naast de vier divisies met circa 35.000 *poilus*, de beschikking over 163 Franse tanks. De tanks bestonden uit de Schneider tank en de grotere, maar kwetsbare Saint-Chamond tank. Deze laatste was aan de voorkant voorzien van een 75 mm kanon. Beide types behoorden tot de nieuw gevormde eenheden *Artillerie Spéciale* (A.S.). Vanaf de middag van 10 juni en gedurende de daaropvolgende nacht werden zij naar de frontlijn gebracht. Het vrij vlakke terrein van het Plateau Picard was prima geschikt voor de Franse tanks maar bood tevens een goed zicht aan de Duitse artilleristen met hun 77 mm veldgeschut. De Franse tegenaanval begon om 11 uur 's morgens en de natuur werkte mee aan het verrassingseffect door de vorming van een ochtendmist. De vier divisies vielen over een frontbreedte van 12 kilometer aan, tegen de rechterflank van de Duitse opmars gevormd door het Duitse 17de Korps. De Franse troepen rukten zo'n vier kilometer op. Ze waren echter te gering in aantal om een echt grote klap uit te delen aan de Duitsers en in de middag liep de aanval dan ook vast op Duits verzet en artillerievuur. De ongeduldige Mangin stuurde nog wel bevelen naar zijn divisiecommandanten om door te gaan met de aanval, maar dat bleek feitelijk onmogelijk. En de volgende dag kreeg Mangin het bevel van Foch en Pétain om definitief te stoppen.

De Duitsers hadden op 11 juni hun aanval richting het zuiden vervolgd, maar waren toch geschrokken van de Franse speldenprik op hun rechterflank. Op 12 juni staakten ze, op dezelfde dag als de Fransen, eveneens hun offensief. De eenvoudige conclusie van de auteurs Yves Buffetaut en Bruno Jurkiewicz luidt dan ook: '*Mangin sauve Paris*'.

Kaart op een informatiebord van de begraafplaats van het dorp Méry-la-Bataille met het verloop van de strijd in juni 1918 ten noorden van Compiègne. De dorpen Courcelles en Méry-la-Bataille liggen iets ten oosten van het dorp Tricot.

De Rue d'Enfer in Courcelles

Van de vier Franse divisies die op 11 juni 1918 in de aanval gingen was de slagorde van noord naar zuid: 129ste, 152ste, 165ste en 48ste divisie. De 129ste en 152ste divisie vormden de noordelijke linkerflank gericht tegen de dorpen Courcelles en Méry-la-Bataille [5]. De op 9 juni prijsgegeven dorpen werden weer op de Duitsers heroverd. De Franse verrassing was echter snel uitgewerkt en bijna de helft van de tanks was al op 11 juni uitgeschakeld. De verliezen aan manschappen namen eveneens toe. Zo verloor de 129ste divisie in de slag meer dan 1.500 man waarvan 60 officieren. De Duitse artillerie begon de aanvallende Fransen te bestoken. Een bataljon van het 359ste infanterieregiment van de 129ste divisie kreeg het in Courcelles daarbij zwaar te verduren. In zijn, pas na zijn dood in 1971, verschenen oorlogsmemoires spreekt kapitein Henri Désagneaux van drie barrages met respectievelijk 210 mm, 150 en 77 mm granaten [6]. Het dorp werd door de beschieting praktisch vernietigd. Tijdens de beschieting op Courcelles werd een drietal foto's gemaakt. Op de eerste foto is te zien hoe soldaten van het Franse 359ste infanterieregiment dekking zochten in het talud van de Rue d'Enfer. Op de achtergrond staat een uitgeschakelde Saint-Chamond tank. De tweede foto werd genomen vanuit dezelfde positie als de eerste foto maar iets verderop. De ravage na de inslag van een Duitse granaat met gruwelijke gevolgen overheerst het beeld. De derde foto werd genomen vanuit de

tegengestelde positie als de tweede foto na de granaatinslag. Een soldaat kijkt richting de camera en beseft vermoedelijk nog niet goed dat hij het heeft overleefd. De derde foto met de militair met de afgerukte ledematen op de voorgrond komt nogal eens voor in het beeldmateriaal over de Eerste Wereldoorlog en wordt soms foutief toegeschreven aan de strijd bij Verdun in 1916 of aan de Chemin des Dames in 1917. Alsof een dergelijke gruwelijke foto alleen maar genomen zou kunnen zijn tijdens een grote veldslag. Op het Franse internetforum over de oorlog, *Pages 14-18*, meldde zich in 2010 een gebruiker die aannemelijk maakte dat de gesneuvelde militair vermoedelijk zijn oudoom sergeant Jules Hème is. Als kleine jongen was hem het verhaal al verteld door zijn vader: "*L'oncle Jules a eu les deux jambes coupées par un obus...*"

Foto 1 genomen in de Rue d'Enfer in Courcelles.

Foto 2 genomen in de Rue d'Enfer in Courcelles.

Foto 3 genomen in de Rue d'Enfer in Courcelles.

Tastbare herinneringen aan de strijd

Er zijn geen grote monumenten opgericht die de herinnering levend houden aan de strijd tussen Montdidier en Noyon in juni 1918. De A1 autosnelweg naar Parijs doorsnijdt het gebied en loopt gedeeltelijk parallel met de rivier de Matz. Tot 2004 bleven de tastbare herinneringen beperkt tot de militaire begraafplaatsen in de streek ten noorden van Compiègne zoals bij het dorp Rémy. Pal naast de A1 snelweg ligt daar een aantal van de verdedigers uit Humberts Derde Leger onder de 1.887 doden. Slachtoffers van Mangins Tiende Leger zijn te vinden op de militaire begraafplaats van het dorp Méry-la-Bataille, gelegen op de weg naar Courcelles. Er zijn in totaal 1.538 doden bijgezet op de begraafplaats waarvan 254 in een ossuarium. De in 1919 aangelegde begraafplaats is gerenoveerd en de graven hebben nieuwe, witte kruizen gekregen. Vlak bij de vlaggenmast ligt, op nummer 596, de op 11 juni 1918 gesneuvelde 31-jarige sergeant Jules Hème behorend tot het 359ste regiment. En hij is bepaald niet de enige gesneuvelde van dat regiment op de begraafplaats.

Graf van sergeant Jules Hème op de begraafplaats van Méry-la-Bataille.

De succesrijke Franse tegenaanval op 11 juni 1918 nodigt vanzelfsprekend meer uit tot het plaatsen van gedenktekens. Rondom Méry-la-Bataille staan sinds 2004 dan ook informatieborden met foto's en kaarten van de strijd. Voor de ingang van de begraafplaats van Méry-la-Bataille staat een gedenksteen voor de strijders van de *Régiments d'Artillerie Spéciale (R.A.S.)*. Boven een plaquette is een Saint-Chamond tank in actie afgebeeld.

Soms neemt de verering van de Franse tanks bijna religieuze vormen aan. Zo staat in het dorp Belloy een monument waarop een stuk verroest metaal van een tank als een heilig relikwie is aangebracht. De foto's op de informatieborden langs de route 'Juin 1918 - Mémoire des chars' laten echter ook zien dat het bestaan van een tankbemanning in die rijdende doodskisten bepaald niet glorieus was. Men had weinig kans als een tank werd geraakt door bijvoorbeeld een Duitse 77 mm artilleriegranaat. De 28-jarige luitenant Prosper Marchand van het 500e of 501e R.A.S. was daar één van. Hij ligt onder nummer 813 op de begraafplaats van Méry-la-Bataille [7].

Het bovenste gedeelte van het monument 'Aux combattants de l'Artillerie Spéciale dans les combats de 1918'. De loop van de afgebeelde Saint Chamond tank is afgebroken.

Een tussen de dorpen Méry en Belloy vernietigde Schneider tank met een omgekomen bemanningslid, vermoedelijk van de A.S. groep nr. 1.

De betekenis van de strijd aan de Matz

In het geheel van de titanenstrijd aan het Westelijk Front van maart tot juli 1918 is de strijd aan de Matz van 9-12 juni slechts een onderdeel geweest. Toch één van betekenis en waarvan de uitslag zijn schaduw vooruit wierp. Na een Franse tegenaanval op 11 juni besloot Ludendorff de strijd snel daarna te staken. De eerdere offensieven richting Amiens en de Marne werden beëindigd door uitputting van de Duitse troepen en de te uitgerekte aanvoerlijnen. Maar bij de Matz werd gestopt na een relatief kleine Franse tegenaanval met slechts vier divisies. Dat gaf de Fransen moed. Foch werd bevestigd in zijn opvattingen dat de aanval de beste verdediging was. Hoewel de Fransen wel weer terrein hadden moeten prijsgeven, voelden ze zich toch de morele winnaar.

Een bron vermeldt dat de totale Franse verliezen van de strijd aan de Matz ongeveer 35.000 man bedroegen, waarvan er 15.000 gevangen werd genomen. De Duitse verliezen aan doden, gewonden en vermisten werden op 30.000 man geschat [8].

Op 12 juni 1918 probeerden de Duitsers het echter opnieuw, maar nu vanaf de westelijke kant ten zuiden van Soissons. Rond het riviertje Ru de Retz boekte het Duitse Zevende Leger enige terreinwinst maar door Frans verzet en een nieuwe Franse tegenaanval op 15 juni 1918 kwam er weer geen doorbraak richting Villers-Cotterêts en Compiègne. Ludendorff bleef zitten met de saillant van de Marne en het gevaar dat de Duitse troepen in die saillant afgesneden konden worden.

Het bleef een maand stil aan de Marne tot op 15 juli 1918. Toen lanceerde het Duitse leger het vijfde grote offensief in 1918, dat naar later bleek het laatste van de oorlog was. De codenaam van de aanval was *Marneschutz-Reims* en had tot doel de stad

Reims te omsingelen. De operatie kreeg later de naam *Friedensturm*, 'vredestorm'. Een maand lang werd de aanval voorbereid door troepen en kanonnen richting de Marne te sturen, munitievoorraden aan te leggen en materiaal te verzamelen om pontonbruggen te bouwen. De operatie *Friedensturm* moest de ultieme klap worden die het Duitse leger ging uitdelen zodat de geallieerden om vrede zouden sméken. De stormbataljons werden nogmaals opgepept voor wat het laatste beslissende offensief moest worden.

De Fransen boden furieus weerstand op hun tweede verdedigingslinie ten zuiden van de Marne en de Duitse aanval viel feitelijk al stil op 16 juli 1918. Operatie *Friedensturm* was mislukt en dat deed het Duitse moreel bepaald geen goed voor het verdere verloop van de strijd aan het Westelijk Front. De volgende dagen begonnen de Fransen, met hulp van Amerikaanse en Italiaanse divisies met het terugdringen van de Duitsers aan de zuidkant van de saillant. Op 21 juli was de frontlijn weer opgeschoven ten noorden van de Marne.

Maar ook de geallieerden hadden in de maand van 15 juni tot 15 juli 1918 niet stilgezeten. Foch had als geallieerde opperbevelhebber vanaf het ontstaan van de saillant van de Marne voortdurend plannen gemaakt voor een tegenaanval in de hoop dat de geallieerden het initiatief konden overnemen. Weliswaar af en toe weer ruzie makend met Pétain over de inzet van de Franse reserves was het toch gelukt nu alle beschikbare Franse troepen samen te voegen en met een grote Amerikaanse inbreng was het op 18 juli dan eindelijk zover. Het Franse Tiende Leger van Mangin opende de aanval aan de noordkant van de saillant bij Villers-Cotterêts. Daar lag de kwetsbare flank van de Duitsers in de saillant van de Marne met hun slechts provisorisch ingerichte verdedigingslinie. Voor Mangin was het een herhaling in het groot van zijn aanval op 11 juni en hij had er dan ook het volste vertrouwen in dat het ging lukken.

Het terugdringen van de Duitsers bij de Marne verliep echter langzaam en ging gepaard met verwoede strijd. Pas op 6 augustus stonden de Duitsers weer waar ze op 27 mei hun offensief naar de Marne waren begonnen. Het was het begin van de ommekeer voor de geallieerden en de pijlen op de kaarten wezen vanaf 18 juli 1918 slechts een richting uit. Naar het oosten zoals de pijl van de aanval van Mangins Tiende Leger op 11 juni 1918.

Eindnoten

1. In het vervolg van het artikel alleen Courcelles genoemd.
2. Bruno Jurkiewicz is onder meer de auteur van het boek *Les chars français au combat, 1917-1918*, Louviers, 2008.
3. Yves Buffetaut & Bruno Jurkiewicz, *Paris menacé, 9 juin 1918, La bataille du Matz (I)*, Louviers, 2001.
4. Yves Buffetaut & Bruno Jurkiewicz, *Mangin sauve Paris, 11 juin 1918, La bataille du Matz (II)*, Louviers, 2001.
5. H.L. Wesseling, *Frankrijk in oorlog, 1870-1962*, Amsterdam, 2006, p. 166.
6. Het dorp Méry-la-Bataille, voor de oorlog gewoon Méry geheten, houdt in zijn naam de herinnering aan de strijd levendig.

7. Henri Désagneaux, *Journal de guerre, 14-18*, 1971.
8. Op zijn grafsteen staat 501e R.A.S. In de Franse internet database *Mémoire des Hommes* bevinden zich, merkwaardig genoeg, drie overlijdensaffiches van hem waarvan twee 500e R.A.S. vermelden.
9. Martin Marix Evans, *1918, The Year of Victories*, Slough, Berkshire, 2002, p. 108-110.

— © 2013 - Eric R.J. Wils. De auteursrechten van bovenstaand artikel berusten bij de auteur. Voor gehele of gedeeltelijke overname is dan ook uitdrukkelijk voorafgaande schriftelijke toestemming vereist van de [auteur](#). Ook vragen en opmerkingen kunnen via dit emailadres aan de auteur worden voorgelegd. Dit artikel is eerder, onder dezelfde titel, geplaatst in De Grote Oorlog, het huisorgaan van de [Western Front Associatie Nederland](#).